

УДК 821.161.2-2

ЗАПОРОЗЬКИЙ ГУСТАТИВНИЙ КОД РОСІЙСЬКОМОВНОЇ ПРОЗИ УКРАЇНИ І РОСІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Ковпик С.І., д. філол. н., професор

*Криворізький педагогічний інститут
ДВНЗ «Криворізький національний університет»*

Стаття присвячена дослідженню запорозького густативного коду в російськомовній прозі першої половини ХІХ століття. Авторка спробувала проаналізувати функції густативів у творах представників “української школи” в російській літературі вказаного періоду. Аналіз російськомовних повістей показав, що система харчування запорозьких козаків, ставлення до їжі були постійним предметом зацікавлень російських письменників, які прагнули за допомогою засобів і прийомів, а насамперед, прийому опису передати всі тонкощі й відтінки смакової палітри страв козацької кухні за допомогою сенсорної лексики.

Ключові слова: густативи, запорозький код, козацтво.

Ковпик С. И. ЗАПОРОЖСКИЙ ГУСТАТИВНЫЙ КОД РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРОЗЫ УКРАИНЫ И РОССИИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА / Криворожский педагогический институт ГВУЗ “Криворожский национальный университет”, Украина

Статья посвящена исследованию запорожского густативного кода в русскоязычной прозе первой половины XIX века. Автор статьи осуществил попытку анализа функций густативов в произведениях представителей “украинской школы” в русской литературе указанного периода. Анализ русскоязычных повестей показал, что система питания запорожских казаков, отношение к пище вызывали интерес у русских писателей, которые стремились с помощью средств и приёмов, прежде всего, приёма описания передать все тонкости и оттенки вкусовой палитры блюд казацкой кухни с помощью сенсорной лексики.

Ключевые слова: густативы, запорожский код, казачество.

Kovpik S. I. THE ADJECTIVES OF TASTE ZAPOROZHIAN CODE IN THE PROSE OF UKRAINE AND RUSSIA FIRST HALF XIX CENTURY, WROTE ON RUSSIAN LANGUAGE / Kryvyi Rih Pedagogical University of State Higher Educational Institution "Kryvyi Rih National University", Ukraine

The article is devoted to the analysis of taste adjectives in the Russian prose of Ukraine and Russia in the first half of the XIX century. The author's attempt at analyzing the function of taste adjectives in the work of the Russian writer “Ukrainian School”.

Key words: adjectives of taste, Zaporozhian code, Cossacks.

Як відомо, усі харчосмакові системи, коди, смисли, звичаї, традиції індивідуально-авторського, етнічно-письменницького й навіть загальнонаціонального харчування так чи інакше проявлялися як несвідомі, під- і, перш за все, надсвідомі критерії будь-яких густативно-харчових уподобань чи звичаїв тих людей, які були прототипами й типами персонажів. А харчовий код особистості, соціуму, етносу, нації, народу чи суспільства загалом – це така система генетично закладених потреб їхнього харчування саме тими продуктами й стравами, на основі яких і складалися харчосмакові потреби.

В індивідуальному варіанті найпростіше харчовий код проявляється в тому, що людина, котра харчується (включаючи й найприродніший “продукт” – молоко матері), мусить мати в складі всіх її пізніших харчосмаків, перш за все, ті продукти і страви, на основі яких складався і формувалася її організм і кожен орган окремо, аж до статевого дозрівання. Інакше ця людина буде постійно хворіти на різноманітні хвороби.

Саме в цій системі (у системі харчування відповідно до щойно визначеного “харчового коду”) споживання кожного окремого продукту набуває досить чітко визначеного й необхідного “харчового смислу”, тобто такої ролі й цінності кожної окремої його складової, кожна з яких починає забезпечувати здорове функціонування сформованого нею органу людини.

Оскільки організм людини упродовж багатьох років набув здатності не лише надовго пристосовуватися, а й тимчасово мімікувати в мінливих потоках різних систем, кодів і смислів харчування, варто враховувати ще й специфіку, готовність і здатність організмів різних людей вживатися в усю цю різноманітність систем, кодів і смислів харчування по-своєму.

Так, традиції козацької кулінарії концептуалізуються, передовсім, у тих і в таких номенах національних страв, які вмотивовано екстеріоризуються ще й у формах емоційно-оцінювальних суджень, стають першими найважливішими фактами виявів матеріально- та етикетно-ціннісних пріоритетів, властивих майже кожній достатньо сформованій лінгвокультурі харчування.

Мала енциклопедія “Українське козацтво” подає таке визначення сутності “козацького харчування”: “поширені у козацтва продукти, страви, напої і традиції їх споживання, система продовольчого забезпечення козацького війська” [6, с. 284]. Козацькі уподобання в їжі базувалися на стравах традиційної української кухні, а ще були зумовлені військовим життям козацтва. Козаки ніколи не страждали від

переїдання, адже вони їли стільки, щоб максимально підтримали життєву енергію і сили, необхідні під час походу.

У цьому плані думка Ю. Письменної про те, що багатство української національної кухні, втілене в різноманітності найменувань етнічних страв, а ще й у високих вимогах до їхніх смакових якостей у достатньо трудомістких способах приготування, а самі “яскраві назви страв засвідчують життєрадісність та „позитивізм“ української культури, в якій чільне місце посідає насолода смаку” [4, с. 8], є дуже слушною і цінною.

І. Франко в праці “Із секретів поетичної творчості” помітив і те, що враження смаку подаються в поезії “...для того, щоб зняти абстрактність тих вражень...” і надати їм “приємного і неприємного почуття взагалі” [7].

М. Петришина помітила інше: у кожного митця є такі “...улюблені найменування смаку, які відображають його світогляд, естетичну позицію, психологію, символізують певною мірою відповідну епоху, ментальність” [3, с. 44], – і ці улюблені харчосмакові найменування свідчать ще й про гастрономічні вподобання письменника, іноді й про кулінарний патріотизм митця.

Саме тому густативна лексика та її особливості функціонування вже не раз ставали предметами досліджень мовознавців (О. Куценка, М. Білоуса, І. Гайдесенко, М. Борисенко та ін.), котрі окреслили практично всі основні ознаки та функції густативної лексики взагалі і в текстах творів літератури зокрема, визначили семантичні структури густативних прикметників, не раз розглядали етимологію густативної лексики тощо.

Так, І. Гайдесенко визначила різні синонімічні ряди і “*гнізда номенів смаку*”, які, на її думку, є кількісно і якісно дуже розгалуженими: “*Наприклад: синонімічні ряди на позначення неприємного смаку (гидкий, бридкий, мерзенний, поганий, недобрий, несмачний та ін.); приємного смаку (добрий, приємний, апетитний, смачний, вишуканий і под.); синонімічний ряд на позначення кислого смаку (кислий, терпкий, оскомистий, в'язучий і под.)*” [1]. Ця ж дослідниця з'ясувала й функціонально-стилістичні особливості, поліфункціональність та значення тих номенів смаку, які вживаються в текстах творів різних стилів і жанрів. На її думку, в розмовному, художньому, публіцистичному й інформаційному стилях та в епістоляріях ці назви виявляють себе як поліфункціональні, хоча вживаються вони із прямими (основними), із переносними значеннями, з різними стилістичними цілями, включаючи й ролі складових елементів різних художньо-стилістичних прийомів (епітетів, образностей), для творення тропів тощо. При цьому дослідниця помітила, що “*стилістичні фігури, елементами яких є назви смаку, вживаються для посилення аргументації в текстах інформаційного стилю, їх увиразнення. Вони є ефективним засобом створення образності, експресивного виділення окремих властивостей, достоїнств того, про що інформується чи рекламується*” [1, с. 14].

Система номенів смаку характеризується і здатністю виражати такі смакові ознаки й відтінки смаків та ступені їхньої вираженості, котрі сприймаються здебільшого завдяки упередженому ставленню мовців до них, їхнім підготовчим чи додатковим діям, умовам або обставинам приготування страв, базовим, тобто ситуаційним семантичним навантаженням лексем. Основними видовими назвами найзагальніших понять смаків є й такі прикметники (гіркий, солодкий, кислий, солоний...), які окрім усього сказаного, до власне смакових назв додають ще й значення та відтінки видової належності лексем, чим створюють навколо них особливі семантичні мікрополя смаків: *терпкий/терпкувато-солодкий, прісний/пріснувато-кислий та ін.*

Отже, густативна лексика у творах художньої літератури може стати і об'єктом глибокого лінгвістичного вивчення, і системою засобів творення ситуацій, моделей, образів і навіть словесних ігор, прийомів гумору та веселих станів, картин світу. Ступінь поваги письменника та персонажів його творів до страв і процесів їх приготування та споживання, навіть ступінь вираженості їхнього так званого гурманства, виявляється в майстерності використання письменником густативної лексики. Більше того, це ще й шлях до оцінки вміння митцем формувати у свідомості реципієнта культуру харчування й елементи гурманства. При цьому варто прослідкувати за тим, як ставляться автор і персонажі до пригощання людей різними за стравами.

Під запорозьким густативним кодом будемо розуміти систему генетично закладених потреб харчування козаків саме тими продуктами й стравами, на основі яких склалися і формувалися їхні міцні й витривалі організми. В усній народній творчості є влучне прислів'я, яке добре розкриває ставлення козацтва до їжі: “Запорожці як малі діти: дай багато – все з'їдять, дай мало – будуть задоволені”. Дуже часто в історіографічних описах козацьких страв використовуються такі якісні прикметники на їх позначення: “живильна”, “смачна” та інші.

Традиції козацького харчування, їхні харчосмаки в українській літературі XIX століття описані й представлені різноманітно: від розкішних банкетів “Енеїди” І. Котляревського, хлібосольних описів “запорозької гульні” в історичному романі “Чорна рада” П. Куліша до описів системи харчування козацької старшини у творах І. Нечуя-Левицького “Запорожці”, “Гетьман Іван Виговський” та багато інших.

Проте російські письменники (а точніше – колишні вихідці з України) В. Наріжний, О. Сомов, М. Гоголь ніколи не залишалися байдужими до унікальної системи харчування козацтва, яка була, з одного боку, простою й природною, а з іншого – поживною й оригінальною.

В. Наріжний у повісті “Запорожець” навмисно не вдавався до описів густативних уподобань запорозького козацтва, проте щоразу наголошував на тому, що їжа козаків була завжди “сытною”.

Так, у 1828 році О. Сомов у циклі “Бытовые повести” спробував шляхом замальовок відтворити український колорит і розповісти про традиції козацького харчування: *“Хлопцы принесли потом на четырех или пяти тарелках сытную закуску, которая и теперь еще часто в малороссийских домах подается перед обедом и может заменить целый, весьма нескучный обед для желудков, не столько привычных к непрерывной работе.*

– Жарко! – промолвил пан Просечинский прежним своим протяжно-томным голосом.

– Вытню мятной водки: это меня освежит.

Пей, Леонтий Михайлович! продолжал он, обратясь к будущему своему зятю, молодому Торицкому, налив водки и подавая ему чарочку.

– Это водка здоровая, прохладительная.

Потом выпил сам, вздохнул, как бы от полноты удовольствия, и закусил. Все семейство толстого пана собралось вокруг стола и дружно принялось закусывать.

– Мне все что-то нездоровится, – сказал Просечинский, склонив голову на сторону с видом человека расслабленного, – не подкрепит ли меня эта запеканка? – Тут он налил настойки из другого полуштофа, выпил и продолжал работать вилкой и зубами.

– Не отведать ли нам этой любистовки, Леонтий Михайлович? это нам придаст аппетита; я же почти ничего не могу есть: кусок нейдет в горло.

Торицкий отказался, а толстый пан, выпив чарку, принялся есть с новою охотой, как будто бы в доказательство, что любистовка пробудила его аппетит.

– Выпить было кардамонной: авось-либо она согрееет мне желудок. Это необходимо на рыбную и соленую пищу.

Вслед за этими словами пан Просечинский выпил четвертую чарку водки и принялся доканчивать закуску, которой и так уже немного оставалось, благодаря ревностным стараниям толстого пана и обеих сыновей его” [5 с. 70].

Автор не описує детально, які страви склали сутність “сытної закуски”, проте чимало уваги приділяє розповіді про лікувальні властивості горілчаних настоянок, на яких запорозькі козаки добре зналися. Козаки-зимівники заготовлювали трави, експериментували, настоюючи їх на горілці, та використовували такі напої під час походів із лікувальною метою.

У повісті “Тарас Бульба” М. Гоголь описав традиційні страви козаків. Тут автор акцентував увагу на тому, що в дорозі козаки їли переважно *“только хлеб с салом или коржи, пили только по одной чарке, единственно для подкрепления...”* [2, с. 3]. Цей, на перший погляд, простий набір харчів, насправді був дуже калорійним і давав можливість козакам під час походу не перенавантажувати шлунок, а лише підтримувати необхідні сили.

Якщо похід був довготривалим, то козаки обов’язково споживали гарячу страву. Такою гарячою стравою був куліш. Автор так описує його густативні властивості: *“...пар от кулиша отделялся и косвенно дымился на воздухе”* [2, с. 24]. Усі ці ароматні пахощі неймовірно збуджували мандрівників, а тому вони з нетерпінням чекали на вечерю. Автор акцентував увагу на тому, що від страви під назвою “куліш” йшла пара, яка свідчила про те, що страву готова до споживання. Як відомо, куліш було легко готувати, особливо під час походу, а тому його ще називали “дорожня каша”. Козаки ще додавали до куліша шматочки сала.

Отже, аналіз лише кількох творів російських письменників українського походження В. Наріжного, О. Сомова та М. Гоголя свідчить про поживність козацької їжі, яка готувалася з продуктів вирощених на рідній землі. Російські письменники, вихідці з України, для розкриття харчосмакових уподобань козацтва використовували сенсорну лексику з метою максимального подразнення сапористичних відчуттів реципієнтів. У своїх творах за допомогою густативної лексики вони підкреслили усі переваги козацької їжі та висловили захоплення її простотою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдесенко І. Назви на позначення смаку : етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова / І.Гайдесенко. – Запоріжжя, 2002. – 17 с.
2. Гоголь Н. Тарас Бульба / Н.Гоголь. – Одеса : Маяк, 1981. – 120 с.

3. Петришин М. Семантика густативних прикметників в індивідуально-авторському вживанні (на матеріалі гомерівського епосу) / М. Петришин // *Studia Linguistica*. – Вип. 5. – 2011. – С. 44-48.
4. Письменна Ю. Етнічні особливості концептуалізації дійсності мовами європейського культурного ареалу (на матеріалі лексики і фразеології української, російської, англійської та італійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 / Ю. Письменна. – Київський національний університет імені Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 20 с.
5. Сомов О. Купалов вечер : избр. произведения / Орест Сомов ; [состав. предисл. и примеч. З. Кирилук]. – К. : Дніпро, 1991. – 558 с.
6. Українське козацтво : мала енциклопедія / [керівник авт. колективу Ф. Турченко]. – К. : Генеза; Запоріжжя, 2006. – 672 с.
7. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко.– Т. 16: Повісті та оповідання ; ред. О. Засенко. – К. : Наукова думка, 1978. – 510 с.

УДК 821.161.2.-1.09+929Лупій

РЕКОНСТРУКЦІЯ КНЯЖОЇ ДОБИ В ДОРОБКУ ОЛЕСЯ ЛУПІЯ

Колеснікова А. Ю., аспірант

ДЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

Стаття присвячена вивченню особливостей реконструкції княжої доби в доробку Олеса Лупія, зокрема аналізу художньої концепції історичної поеми “Любов і лад”. Досліджується історична основа твору про Малушу, матір князя Володимира. Розглядаються особливості композиційного оформлення твору, розкривається специфіка образного та семантико-стилістичного наповнення історичної поеми “Любов і лад”.

Ключові слова: історична основа, княжа доба, поема, композиція, стиль.

Колеснікова А. Ю. РЕКОНСТРУКЦІЯ КНЯЖЕСКОЇ ЕПОХИ В ТВОРЧЕСТВЕ ОЛЕСЯ ЛУПИЯ / ГЗ “Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”, Україна

Стаття присвячена вивченню особливостей реконструкції княжескої епохи в творчестві Олеса Лупія, в частині аналізу художньої концепції історичної поеми “Любов і лад”. Досліджується історична основа твору про Малушу, матір князя Володимира. Розглядаються особливості композиційного оформлення твору, розкривається специфіка образного та семантико-стилістичного наповнення історичної поеми “Любов і лад”.

Ключевые слова: историческая основа, княжеская эпоха, поэма, композиция, стиль.

Kolesnikova A. Y. THE RECONSTRUCTION OF THE PRINCELY ERA IN THE WORKS OF OLES LUPIJ / Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine

The article is dedicated to the study of the features of reconstruction of the princely era in the works of Oles Lupij, in particular the artistic concept of the historical poem “Love and harmony” is analyzed. The historical basis of the work about Malusha, the mother of prince Vladimir, is explored. The article developed to the features of the composite execution of the work and exposed the specific of the characters, the semantic and stylistic filling of the historical poem “Love and harmony”.

Key words: historical basis, princely era, poem, composition, style.

Осягненням слов'янської історії часів формування та розвитку Київської Русі займалися багато дослідників, серед яких М. Брайчевський, Б. Греков, Б. Рибаків, С. Юшков. Особливої ваги набули художньо-історичні романи письменників, у яких поєднується не тільки глибоке знання культури того часу, а й своєрідне змалювання людських долі на тлі давньої епохи. Адже пильна увага сучасників прикута до вивчення долі пересічної людини, особливостей її життєдіяльності, в історичному творі письменники вивчають не тільки культурно-політичні перипетії зазначеної доби, а найбільше прагнуть осмислити основи світобачення та світовідчуження конкретно історичної постаті, або типового представника певної територіальної громади. Так, в українській літературі княжій добі присвячені тетралогія Р. Іванченко “Гнів Перуна”, “Золоті стремена”, “Зрада, або Як стати володарем”, “Отрута для княгині”, серія романів про Київську Русь П. Загребельного “Диво”, “Первоміст”, “Смерть у Києві”, “Свпраксія”, дилогія С. Складенка “Святослав”, “Володимир”, романи І. Білика, В. Малика, Д. Міщенко тощо.

Історичний доробок Олеса Лупія, присвячений княжій добі, можна умовно поділити на твори про Київську Русь та Галицько-Волинське князівство, серед яких історичні поеми “Присуд князя Кия”, “Любов і лад”, роман “Падіння давньої столиці” та драматична поема “Володар Високого Замку”.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що історія княжої доби набула широкого розповсюдження в доробку українського письменника, але не була достатньо досліджена. Так, окремі аспекти творчості Олеса